

*Шамота М. В.,**здобувач кафедри криміналістики**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ ПОБУДОВИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ВИМАГАНЬ У ФОРМІ ТАКТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Анотація. У статті визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вимагань, що вчинюються організованими злочинними угрупованнями. Констатовано, що особливого значення на цьому етапі набуває негласна фіксація фактичних даних про злочинну діяльність. Обґрунтовано необхідність побудови початкового етапу розслідування вимагань у формі тактичної операції як спеціального слідчого експерименту відповідно до положень ст. 271 Кримінального процесуального кодексу України. Визначено основні структурні елементи такої операції.

Ключові слова: вимагання, початковий етап розслідування, тактична операція.

Постановка проблеми. Найчастіше на початковому етапі розслідування вимагання за класифікаційним критерієм джерела отримання інформації про злочин, що готується або вчинюється, виникають такі слідчі ситуації: по-перше, це отримання заяв від громадян, які є потерпілими від злочину (відносно яких особисто вчинено вимагання), або від громадян, рідні чи близькі яких стали заручниками, незаконно позбавлені волі або викрадені одночасно із вчиненням вимаганням; по-друге, початок кримінального провадження в результаті реалізації матеріалів оперативної розробки.

При цьому необхідно наголосити на тій обставині, що саме остання ситуація є найбільш сприятливою, оскільки дозволяє вже на початковому етапі розслідування використовувати весь, часто досить вагомий обсяг фактичних даних, зафіксованих оперативними підрозділами під час документування злочинної діяльності організованого злочинного угруповання (далі – ОЗУ) вимагателів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тактику оперативної розробки ОЗУ загальнокримінального спрямування досліджували такі вчені у сфері оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), як М.Г. Богуславський, О.І. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, С.І. Николаюк, О.О. Подобний, В.О. Сілюков, В.Г. Телійчук та інші [1–3]. Водночас безпосередньо проблеми здійснення тактичних операцій у розслідуванні злочинів у своїх дослідженнях вперше розроблювали ще А.В. Дулов, Л.Я. Драпкін, М.І. Хлюпін, В.І. Шиканов та інші [4–6].

Мета статті. Завданням статті є обґрунтування необхідності побудови початкового етапу розслідування вимагань у формі тактичної операції та визначення її основних напрямів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до вимог ст. ст. 6, 9, 9-1 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчої інструкції в кожному випадку наявності підстав для проведення ОРД заводяться оперативно-розшукові справи. Такими підставами, зокрема, є інформація про злочин, що готується, або осіб, які готують учинення злочину (у нашому випадку – вимагання під час організованої злочинної діяльності). Щодо особи, яка підозрюється в підготовці

злочину, ведеться тільки одна оперативно-розшукова справа (далі – ОРС) [7].

Дослідники констатують [8], що в рамках такої ОРС документування, тобто негласна фіксація фактичних даних за схемою «від особи – до злочинів», здійснюється у наступних напрямках: 1) виявлення осіб, яким відома інформація про злочинну діяльність; 2) виявлення предметів, документів, речовин, що можуть містити такі фактичні дані; 3) фіксація протиправних дій розроблюваних осіб із застосуванням технічних засобів, а також з активним використанням особистісного, технічного, економіко-правового методів документування.

Особистісний метод є серцевиною таких оперативно-розшукових заходів, як, зокрема, опитування, особистий пошук, спостереження за особою, річчю або місцем, виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, використання конфіденційного співробітництва тощо. У документуванні організованої злочинної діяльності він одночасно здійснюється в площинах пошуку та фіксації фактичних даних про злочинні дії лідерів і організаторів угруповання, їх причетності до конкретних виконавців злочинної діяльності, а також про підготовлювані, вчинювані та вчинені розроблюваними та їх зв'язками злочини й способи їх приховування.

Технічний метод характеризується високим ступенем надійності, достовірності та доказовості отримуваних фактичних даних, здійснюється із застосуванням засобів їх виявлення, контролю, фіксації та дослідження, фактично реалізується під час проведення таких оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій: аудіоконтроль особи, зняття інформації з телекомунікаційних мереж або інформаційних систем, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, відеоконтроль особи, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, витребування та аналіз інформації операторів телекомунікаційних послуг.

Застосування економіко-правового методу в оперативній розробці ОЗУ обумовлюється необхідністю припинення діяльності злочинних організацій, які володіють потужною економічною основою.

Належним чином та відповідно до вимог закону задокументована злочинна діяльність дозволяє виявити всіх співучасників учиненого злочину. Це також сприяє притягненню до кримінальної відповідальності організаторів (керівників) ОЗУ, які, як правило, безпосередньо не виконують об'єктивної сторони вимагання (висунення майнових вимог, висловлювання погроз, застосування насильства тощо), а лише керують діями учасників угруповання [9, с. 68].

Ми повинні підкреслити, що згідно з сучасним кримінальним процесуальним та оперативно-розшуковим законодавством у справах про організовану злочинну діяльність існує об'єктивна єдність таких категорій, як оперативна розробка та негласне роз-

слідування, що обґрунтована в останніх наукових дослідженнях [1; 10]. Яскраво ця єдність ілюструється багаторічно напрацьованою практикою документування організованої злочинної діяльності, пов'язаної саме з вимаганням, оскільки особливе значення тут приділяється затриманню злочинців на гарячому, яке багато в чому визначає успіх усього розслідування. Таке затримання можливе лише шляхом проведення комплексу негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) у рамках тактичної операції, що за сучасним кримінальним процесуальним законодавством повинно здійснюватися у формі спеціального слідчого експерименту відповідно до вимог ст. 271 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України.

Як уже вказувалося, проблеми здійснення тактичних операцій у розслідуванні злочинів у своїх дослідженнях вперше розроблювали А.В. Дулов, Л.Я. Драпкін, М.І. Хлюпін, В.І. Шиканов та інші, розуміючи під такими операціями систему слідчих дій, тактичних прийомів, оперативно-розшукових заходів, організаційних та інших дій, що розробляються і здійснюються в процесі розслідування за єдиним планом під загальним керівництвом слідчого з метою вирішення такого тактичного завдання, що не може бути вирішене здійсненням щодо справи окремої слідчої дії [4, с. 218]. Водночас безпосередньо НС(Р)Д – спеціальний слідчий експеримент – на монографічному рівні у криміналістичних та оперативно-розшукових дослідженнях ще не висвітлювалася.

Спеціальний слідчий експеримент – це форма контролю за вчиненням злочину, сутність якої полягає у створенні слідчим та оперативним підрозділом відповідних умов у обстановці, максимально наближеній до реальної, з метою перевірки дійсних намірів певної особи, у діях якої вбачаються ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину, спостереження за її поведінкою та прийняттям нею рішень щодо вчинення злочину [11].

Проведення цієї НС(Р)Д дає можливість встановити ефективний контроль за діями підозрюваного та перевірити його дійсні наміри щодо вчинення злочину саме шляхом створення певних умов у обстановці, у якій діє винна особа, необхідних для ефективного документування. Ця обстановка як частина матеріального середовища, окрім певної ділянки території та сукупності різних предметів, також включає в себе поведінку учасників події, психологічні взаємовідносини та взаємодію між ними. Умовами, що вводяться до обстановки та полегшують документування злочинної діяльності підозрюваного, можуть бути предмети чи об'єкти-пастки, заздалегідь ідентифіковані (помічені), або несправжні (імітаційні) засоби, спеціально виготовлені речі та документи, а також здійснювані одночасно зі спеціальним слідчим експериментом інші НС(Р)Д. Спеціальний слідчий експеримент може проводитися разом з імітуванням обстановки злочину. Як правило, на його завершальному етапі за умов успішного ходу документування винна особа затримується на гарячому під час замаху на вчинення злочину.

Саме виходячи із такої комплексності НС(Р)Д, одночасно здійснюваних у рамках спеціального слідчого експерименту, ми й обґрунтовуємо останній як тактичну операцію в документуванні організованого вимагання.

Найбільш суттєві вимоги до організації проведення спеціального слідчого експерименту як однієї з форм контролю за вчиненням злочину визначені у ст. 271 КПК України. Зазначено, що він не проводиться, якщо внаслідок таких дій неможливо повністю запобігти посяганню на життя або заповідянню особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень, поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей, втечі осіб, які вчинили

тяжкі чи особливо тяжкі злочини, екологічній або техногенній катастрофі.

Прокурор у своєму рішенні про проведення контролю за вчиненням злочину зобов'язаний викласти обставини, які свідчать про відсутність під час НС(Р)Д провокування особи на вчинення злочину, та зазначити застосування спеціальних імітаційних засобів. Якщо при проведенні контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК.

Під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті таким чином речі та документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Про результати контролю за вчиненням злочину складається протокол, до якого додаються речі та документи, отримані під час проведення цієї НС(Р)Д. Якщо розглядувана дія закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи [12].

Підготовчий етап проведення спеціального слідчого експерименту має певну специфіку, передусім пов'язану з необхідністю передбачення щодо: мети, завдання, сил та засобів негласної дії; заходів із забезпечення конспірації та безпеки учасників; грошового та матеріально-технічного забезпечення; дій щодо документування злочинної діяльності (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж чи з електронних інформаційних систем; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; аудіо-, відеоконтроль місця; спостереження за особою річкою або місцем); форм взаємодії з оперативними підрозділами, що спеціалізуються на кваліфікованому проведенні зазначених дій. Планом передбачається формування штабу та груп прикриття, спостереження та затримання із кола працівників оперативного підрозділу.

Однак до цих загальних правил організації та здійснення тактичної операції у справах про організоване вимагання додаються й інші напрацьовані багаторічною практикою боротьби зі злочинністю та обґрунтовані в наукових джерелах особливості.

Загалом, як висновок, необхідно підкреслити, що комплекс негласних слідчих (розшукових) дій, здійснюваних у рамках тактичної операції, повинен ґрупуватися навколо таких трьох напрямів: 1) перевірка інформації про вчинення вимагання (у випадках роботи в ситуації, коли про вчинюваний злочин повідомляють потерпілі чи інші особи); 2) забезпечення безпеки потерпілого, а також членів його сім'ї; 3) запобігання або припинення вчинення учасниками ОЗУ інших злочинів.

Література:

1. Подобный А.А. О единой концепции оперативной разработки и негласного расследования в условиях реформирования оперативно-розыскного и уголовного процессуального законодательства Украины / А.А. Подобный // Оперативник (сыщик). – 2013. – № 2 (35). – С. 58–61.
2. Никифорчук Д.Й. Борьба оперативных подразделов МВС Украины с бандитскими формированиями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розыскная деятельность» / Д.Й. Никифорчук. – Київ, 2000. – 16 с.

3. Николаюк С.І. Організаційно-тактичні та правові основи боротьби з вимаганням : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / С.І. Николаюк. – Київ, 1998. – 16 с.
4. Дулов А.В. Тактические операции при расследовании преступлений / А.В. Дулов. – Минск : Вышэйша школа, 1979. – 128 с.
5. Шиканов В.И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В.И. Шиканов. – Иркутск : Изд-во Иркутского ун-та, 1983. – 200 с.
6. Хлюпин Н.И. Тактические операции в структуре методики расследования отдельных групп и видов преступлений / Н.И. Хлюпин. – Свердловск, 1980. – 87 с.
7. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ в редакції Закону України від 13.04.2012 р. № 4652-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
8. Подобний О.О. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насильницькою організованою злочинністю : [монографія] / О.О. Подобний. – О. : Вид.-во ОДУВС, 2012. – 526 с.
9. Лысенко В.В. Расследование вымогательств / В.В. Лысенко. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1996. – 155 с.
10. Подобний О.О. Негласні форми розслідування в оперативно-розшуковій діяльності та кримінальному провадженні / О.О. Подобний // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» ; ред. С.В. Ківалов та ін. ; відп. за випуск В.М. Дрьомін. – О. : Юридична література, 2014. – Т. XIV. – С. 221–227.
11. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 р. станом на 13.05.2015 р. № 394-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Шамота М. В. Обоснование необходимости построения начального этапа расследования вымогательств в форме тактической операции

Аннотация. В статье определены типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования вымогательства, совершаемых организованными преступными группировками. Констатируется, что особое значение на этом этапе приобретает негласная фиксация фактических данных о преступной деятельности. Обоснована необходимость построения первоначального этапа расследования вымогательства в форме тактической операции как специального следственного эксперимента в соответствии с положениями ст. 271 Уголовно-процессуального кодекса Украины. Определены основные структурные элементы такой операции.

Ключевые слова: вымогательство, начальный этап расследования, тактическая операция.

Shamota M. Rationale for the construction of initial stage of the investigation of extortion in the form of tactical operations

Summary. Typical investigative situations of the initial stage of investigation of extortion committed by organized criminal groups are determined. Stated that particular importance at this stage acquires a reticent fixation of data relating to criminal activity. The necessity of construction of an initial stage of investigation of extortion in the form of tactical operations as a special investigative experiment under the provisions of Art. 271 of the Criminal Procedural Code of Ukraine are grounded. The main structural elements of such an operation are determined.

Key words: extortion, initial stage of the investigation, tactical operation.